

Проведена аналітична рецепція розвідок учених, котрі належали до різних національних наукових шкіл, дозволяє у підсумкових заувагах наголосити на тому, що епізоди бенкетування у красному письменстві пізньої античності та часто-густо наступних епох буття європейської словесності спираються на *ядерні матриці* грецького фольклору, які були репродуковані у текстах архаїчної доби давньогрецької словесності. У цьому річисти *генеалогічні студії* у царині семантики кореспондують *психоаналітичному* вивченню художніх текстів як за методологією класичного психоаналізу З.Фрейда, так і за архетипним аналізом, що ґрунтується на досягненнях аналітичної психології К.Г. Юнга. У цілому таким чином демонструється безперервність та наступність у начебто існуючих розривах у культурних звичаях і мистецько-культурній практиці на теренах Середземноморського культурного регіону та його нащадка – Нової Європи. Пошуки витоків і розвою міфологічної архаїки в художніх текстах, їхня реконструкція в наукових студіях є плідним засобом пізнання європейською людиною своєї культурно-цивілізаційної ідентичності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Апулей. Метаморфози, або Золотий осел / Пер з лат. Й.Кобова і Ю.Цимбалюка. – Харків : Фоліо, 2004. – 319 с.
2. Гомер. Іліада / Пер. із старогрецької Б. Тена. – Харків : Фоліо, 2006. – 414 с.
3. Гомер. Одиссея / Пер. із старогрецької Б. Тена. – Харків : Фоліо, 2002. – 574 с.
4. Еліаде Мірча. Міфи, сновидіння і містерії / Пер. з фр. // Еліаде Мірча. Мефістофель і андроген. К. : Основи, 2001. – С. 117–301.
5. Ніколаєв Б.І. Літературознавча типологія у працях І.Ніцше, Д.Чижевського, Л.Вітгенштайна, М.Бахтіна // Літературознавчі студії. – Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – Вип. 14. – 2005. – С. 245–248.
6. Ніколаєв Б.І. Ф. Ніцше як інтерпретатор античності // Літературознавчі студії. – Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – Вип. 21. – 2008. – С. 105–110.
7. Петроний Арбитр. Сатирикон. – М. : «Вся Москва», 1990. – 240 с.
8. Платон. Бенкет / Пер. з давньогрецької Уляна Головач. – Львів : Видавництво Українського Католицького Університету, 2005. – ХІV + 178 с.

9. Сенкевич Генрик. Quo vadis / Пер. з пол. О.Бурячківського. – Львів: Свічадо, 2007. – 564 с.
10. Фрейденберг О.М. Миф и литература древности: 2-е изд., испр. и доп. – М. : Издательская фирма «Восточная литература» РАН, 1998. – 800 с.
11. Хюбнер К. Истина мифа / Пер с нем. И.Касавина. – М. : Республика, 1996. – 448 с.
12. Шивельбуш Вольфганг. Смаки раю: Соціальна історія прянощів, збудників та дурманів / Пер з нім. Юрка Прохаська. – К. : Видавництво «Часопис “Критика”», 2007. – 256 с.

“ОРІЄНТАЛЬНА МОДА” ЯК ФОРМУВАННЯ СМАКУ В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ. (ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ)

Ганна ОСТАНИНА

Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова

У нашому дослідженні ми розглядаємо поняття “орієнтальна мода” як панування певного смаку в українській літературі кінця ХІХ – початку ХХ століть. Ця тема ще й досі в українській літературі залишається на маргінесах дослідницької думки. Це своєрідний опозиційний діалог “старого” з “новим”, “чужого (чи іншого)” зі “своїм”.

Ключові слова: орієнталізм, “орієнтальна мода”, смак.

В нашем исследовании мы рассматриваем понятие “ориентальная мода” как господство определенного вкуса в украинской литературе конца ХІХ – начала ХХ веков. Эта тема до сих пор в украинской литературе остается на маргиналах исследовательской мысли. Своего рода это оппозиционный диалог “старого” с “новым”, “чужого (или иного)” со “своим”.

Ключевые слова: ориентализм, “ориентальная мода”, вкус.

The paper addresses the concept of “oriental fashion” as rule of a certain taste in Ukrainian literature of the late 19th – early 20th centuries. This subject is still marginal for Ukrainian literary studies. The paper considers the confrontational dialogue between “old” and “new”, “foreign (or other)” with “one’s own”.

Key words: orientalism, “oriental fashion”, taste.

Орієнталізм як культурно-імперіалістичний дискурс наявний у різних сферах науки як доволі специфічна система мислення на основі нерівноправної взаємодії Заходу і Сходу. Українське письменство кінця

XIX – початку XX століть ознаменувало якісний перехід від реалістичної традиції письма до її модернізації. Проблема поєднання традицій і зв'язаного з ним новаторства турбує дослідників постійно, бо це одне з актуальних питань літературознавства. Однак тема “орієнтальної моди” в українській літературі ще й досі залишається на маргінесах дослідницької думки.

Поняття “мода” невіддільне від поняття “смаку”. Саме тому у нашому дослідженні ми розглядаємо поняття “орієнтальна мода” як “панування” (навіть інколи “нав’язування”) певного смаку в українській літературі кінця XIX – початку XX століть.

Інтерпретаційні тенденції сьогодення створюють дискусію навколо питань орієнталізму. Петро Іванишин у монографії “Національно-екзистенціальна інтерпретація (основні теоретичні та прагматичні аспекти)” [6] порушив актуальну філологічну проблему постколоніалізму в сучасній українській науці та зробив національно-екзистенціальний аналіз наукової праці Е. Саїда про орієнталізм, де останнє поняття “... постає як широка імперська стратегія мислення, що проявляється у різних сферах культури (не лише в науці про Орієнт), і водночас як знакова система, яка виражає європейсько-атлантичну владу над Сходом, а не як правдивий дискурс про Схід (яким він претендує бути у своїй академічній або науковій формі)” [6, с. 78]. Тобто на конкретному прикладі він простежує характер імперського та неоімперського дискурсу.

Особливу роль в утвердженні літературної компаративістики відіграла праця Д. Наливайка “Теорія літератури й компаративістика” [9], де автор з’ясував характер і структуру імагології як галузі літературознавчої компаративістики. Дослідник зазначив, що предметом дослідження цієї дисципліни є образ іншої країни чи іноземця у літературі. Літературознавець переконливо довів, що “імагологічні” інтереси порушує й українська література ще з давніх-давен: “Їх прояви, формування образів Іншого/Чужого можна спостерігати вже в пам’ятках киево-руської літератури – образів Візантії, Степу (світу тюрків-номадів), згодом латинського (католицького) Заходу та ін. Проте всі ці феномени й процеси більш-менш системно в нашій науці ще не вивчалися. Підступи до наукової імагології знаходимо в таких історіософських пам’ятниках XIX ст., як “Дві руські народності” М. Костомарова й “Три національні типи народні” В. Антонича; питання, що входять до поля імагології гостро цікавили П. Куліша... Проблема Іншого/Чужого наявна й гостро ставиться також у Шевченка, Франка та інших українських письменників” [9, с. 92].

Таким чином, досить часто у творчості українських письменників актуалізується інтерес до сутності інших культур, де на перший план висувається проблема відносин між своїми та чужини, у їх характерній здатності мислити та відчувати. Саме тут маємо право говорити про продиктовану часом “моду” на орієнталізм або “ізм”.

Досить цікаво автор моделює ситуацію сприймання митцем Чужого як інонаціональне та інокультурне явище: “За своєю природою і структурою імагологічний літературний образ є ансамблем уявлень та ідей про Іншого, не-свій світ і культуру, що неминуче виводить цей образ на перехрестя проблем ідеологічних і культурологічних, нерідко й політичних. Він аж ніяк не є фотографічним відбиттям Іншого/Чужого, за ним стоїть і в нього інкорпорується автор зі своєю суб’єктивністю, зі своєю культурою й ментальністю, своєю ідеологією й ангажованістю, який не просто розгортає образ, а й експлікує його...” [9, с. 95]. Тобто образ Чужого чи уявлення про нього є суб’єктивним та приблизним, так чи інакше редукується на власній культурі. Такі факти свідчать про те, що імагологічний процес усе-таки наділений індивідуальною суб’єктивністю, але в той же час він розширив сферу пізнання, бо митці починають концентрувати свою увагу не лише на інокультурі, а й на психологічних особливостях інших народів.

Сучасна дослідниця А. Біла довела, що “Екзотика є одним з вагомих складників у концепції романтичного мистецтва, який в опозиції до шаблону раціоналістичної логіки класицизму пропонував один з найпростіших виходів для ірраціональних пошуків бунтівливої романтичної душі” [1, с. 158]. Тобто романтиків початку XIX ст. активно приваблювала екзотика як органічна єдність, що постійно перебуває в стані пізнання та трансформації. Це данина бурхливому системно-структурному розвитку суспільства, розвитку філософських шкіл тощо. Власне, український романтизм, на думку дослідниці, містичні або міфологічні мотиви змінював на історико-національну тематику і розглядав як цілком екзотичну: “...рецепцію минулого загалом можна осмислювати як екзотичне для української літератури 1830-х рр.” [1, с. 159]. Ми також погоджуємось з думкою дослідниці про те, що модернізм щодо трансформації екзотичного повторює тенденцію романтизму і свідомо адаптує східні мотиви для українського тексту з метою зацікавити реципієнта.

А. Біла помітила деякі зміни в поезії авангардистів, що ґрунтуються на відмові від класичного мотивотворення: “У системі координат українського літературного авангарду екзотика набуває іншої семантики,

концепт екзотичного посідає в ряду нових цінностей принципово іншу роль. У панфутуризмі має місце розвиток базових світоглядних концептів романтизму – комізму і “нарцизму”. Останні два концепти створюють необхідну для розвитку деструктивних тенденцій напругу – між індивідуальним “я” і колективно-всесвітнім (пролетарським) “ми” [1, с. 159].

Отже, дослідниця доводить, що для авангардизму екзотизм виступає своєрідним методологічним принципом, котрий зосереджує свою увагу на психології читача: “...“екзотичне” в українському авангарді 1920–1930-х років некоректно кваліфікувати як факт “літературної моди” [1, с. 162].

У іншій науковій праці [2] авторка назвала футуризм інтернаціональним явищем, що заперечує традиційні художні канони. Його представники, на думку дослідниці, намагалися створити понаднаціональне мистецтво для того, що естетичне розуміння твору було доступним кожному реципієнтові незалежно від його національної приналежності. Вона відзначила у літературі порубіжжя проблему маски, що цікава не лише шляхом свого запозичення, а й створенням митцями нового естетичного “каркасу” для літературного образу чи сюжету. Тобто футуристична поетика поповнилась не лише новими жанрами й формалістичними пошуками, а й екзотичними площинами на рівні проблематики.

Львівські науковці В. Будний та М. Ільницький [8] дослідили широкий діапазон не лише сучасної компаративістики як літературознавчої науки, а й розкрили орієнтальні проблеми у галузі імагології. Вони з’ясували різнопланові спектри літературного етнообразу: “... Я – автообраз (чи автоімідж, auto-image) – та образ Іншого – гетерообраз (чи гетероімідж, hetero-image)...” [8, с. 352]. У будь-якому випадку, як стверджують науковці, дослідження літературних етнообразів ґрунтується на “філософії взаємин між Я і Іншим”. Тобто усвідомлення Чужого чи Іншого ґрунтується на відкритті та опануванні чогось нового, досі не знаного у ракурсі індивідуального національного образу чи характеру.

Управлінський тип орієнталізму був прийнятим для європейських країн, як-от Франція, Англія, Британія тощо, а українська культура межі століть не панувала над Сходом, а прагнула до самозбагачення на науковому та художньому рівні. Сучасна дослідниця Т.С. Мейзерська цілком слушно в образному типі орієнталізму виокремила “імперсональний орієнталізм кожного з письменників як різновид їх наративних голосів, що мають різну наповненість від орієнтальних фантазій (І. Нечуй-Левицький) до справжньої амальгами наративних утворень (А. Кримський)” [7, с. 19–20].

Отже, Схід так чи інакше не залишається поза увагою сучасних науковців. Однак на сьогодні ще не має цілісної картини формування українського орієнталізму.

Мета нашого наукового пошуку полягає в окресленні “орієнтальної моди” кінця XIX – початку XX ст., виявити механізми та шляхи формування українського орієнталізму.

На Україні “орієнталізація смаків шляхетської та міщанської верхівки” відбулася ще в XVI–XVIII століттях, дякуючи торговельному впливу: “...через Україну прибували тканини, розкішний одяг, парфумерія, інші предмети туалету. Вплив східної моди на українське і польське середовище був велетенський – у цьому плані цілком втрачалося відчуття близькості нібито постійного палаючого Великого кордону” [4, с. 41]. Кордон, який постійно викликав протиріччя та ворожнечу, поширив східні елементи не лише у одязі, зброї, тактиці та мові українців, а й неабияк відбився на українській літературі: від східних образів до поетики та проблематики. Питання “Великого кордону” (термін Я. Дашкевича) ще й досі залишається дискусійним, через недостатнє вивчення фактичного матеріалу. Ми у нашій розвідці, на відміну від істориків (М. Грушевського, О. Терлецького, Ю. Липи), повністю відкидаємо ізоляціонізм між культурами Заходу Сходу.

Становлення української орієнталістики в першу чергу пов’язане з вивченням Сходу в Харківському університеті XVIII–XX століттях. Зарубіжні та українські дослідники, що працювали в університеті, вивчали мову, літературу, історію, культуру та навіть географію країн Сходу. Для І. Ризького, В. Масловича, П. Гулака-Артемівського, М. Луніна, П. Ріттера, Д. Овсянико-Куликовського та інших Схід – це перш за все Індія. У їх сходознавчих дослідженнях мав перевагу орієнталізм академічного типу, а його образний тип наявний лише на рівні перекладів та переспівів.

У літературно-критичних статтях І. Франка надбудуємо подекуди “орієнтальну” характеристику літератури XIX століття: “...розпанахання давніших географічних і державно-етнографічних границь, величезний зріст комунікації, безмірне розширення літературних горизонтів, спільність ідей і ідеалів в писаннях одної генерації і різних краях, однаковість літературного смаку в певних суспільних верствах різних народностей, панування певних літературних предилекцій, певної літературної моди і цілім цивілізованім світі” [13, с. 241–242]. Цілком справедливо в інтернаціональних шуканнях І. Франко віддав данину моді, яка провокувала митців до наслідування літературних смаків Франції. У літературній творчості, на думку митця, “націоналізм і інтернаціоналізм

ані крихти не суперечні” [13, с. 242]. І це дійсно так стосовно художнього стилю та техніки, однак змістовно національні та інтернаціональні образи подаються українськими прозаїками у “антидіалозі” чи то з релігійних причин, чи то з моральних, чи то з етичних тощо. Тобто для І. Франка орієнталізм – це творче насадження на національному ґрунті літературних уподобань, смаків та інтересів високоталановитих письменників інших країн. Про поняття “літературна мода” як безпідставну “погоню за нею” І. Франко говорить в дещо іронічному тоні, більше акцентуючи увагу письменників на мистецькій якості, майстерності та досконалості слова: “А нині все навпаки: не талант, мовляв, панує, тільки мода. Хто не одягнений по останній паризькій моді, той не має доступу до салону; хто не пише в дусі Ніцше, не йде за слідами Бодлера, Верлена, Метгерлінка, Ібсена та Гарборга, той не спісатель, не варт доброго слова. Є пересада в тім наріканні, та є й зерно правди. Ще не видумано такої літературної формули, ані такої моди, що могла би вчинити зайвим талант” [13, с. 243].

У 1891 році Леся Українка написала своєму духовному батькові Михайлу Драгоманову: “Я надіюсь, що, може, як більше знатимуть українці чужу літературу, то, може, згине з нашої літератури, отой невдалий дилетантизм, що так тепер панує в ній” [12, с. 85]. Таке “западничество” можна назвати “модою” на “європеїзм”.

З цього приводу у той час відбулася дискусія між “радянами” та “хатянами”, де останні у творчості прагнули дотримуватися досвіду європейських літературі (дискусії між М. Євшаном і С. Єфремовим). “Оновлення” української літератури спричинило конфлікт поколінь, де інколи несправедливо засуджувались новаторські експерименти представників “Молодої України”. Однак і І. Франко, і С. Єфремов і М. Євшан засуджували примітивне наслідування: “...головна річ в тім, щоб, заходячи в тісніші зносини з чужими літературами, не затрачувати оригінальних прикмет своєї і не примушувати її надягати на себе чужі її костюми – хоч би й які вони були принадні, – щоби замість скріплення рідної літератури елементами чужих течій не вносити розлад на отрую” [5, с. 532].

Леонід Білецький в історії розвитку історичної школи виокремив теорію наслідування, яка, на думку дослідника, зробила свої перші кроки ще у XVII столітті. Міркуючи над розвитком наукових шкіл, український літературознавець акцентував увагу на особливостях рецепції, шляхах засвоєння чужих мотивів та сюжетів. Простеживши застосування порівняльних підходів у різних дослідників, він виокремив два основні

напрями розвитку теорії наслідування. Перший напрям – порівняльно-міфологічний, або арійський, сутність якого полягає у тому, “...що студіюючи найдавніші елементи в сучасному побуті і в сучасній народній поезії через порівняння як побуту, так і народних творів та вірувань арійських народів між собою, ми доходимо до з’ясування пори індоевропейської спільної всім арійським народам, як виявлення їх однакового світогляду. І цей світогляд перш за все зв’язується з релігійними уявленнями людини, з її віруваннями...” [3, с. 215]. Тобто народний світогляд та фольклор стали головним матеріалом для міфології, який з часом еволюціонував, набував мандрівного характеру, інколи навіть з фантастичними домислюваннями і врешті-решт ставав казкою.

Л. Білецький відзначив у цьому контексті роботу німецького ученого М. Мюллера, який у системі наслідування на рівні поетики влучно відзначив авторську індивідуальність та майстерність: “... запозичувалась схема, кістяк оповідання, на який накладалось тіло своїх національних і побутових обставин. Таким чином, сюжет може бути і чужий, але те тіло, яке на нього накладають, та одежа, в яку одягають, залежить від часу й культури тої країни, до якої він замандрував, і це все є національного витвору” [3, с. 218]. Учений зазначив, що і О. Котляревський також говорив про творче осмислення чужих ідей, мотивів, сюжетів тощо: “... наслідування ніколи не буває звичайним фотографічним знімком з оригіналу, а завше має який-небудь своєрідний відтінок” [3, с. 260].

Другий напрям теорії наслідування – порівняльно-історичний, сутність якого, на думку його прихильників, полягає у дослідженні мандрівного шляху сюжету та ступеня оригінальності того чи іншого твору: “...основа якогось оповідання належить у певній країні до оригінальних пам’яток, або останків давніх космічних міфів, або дикого побуту й світогляду, але в інших країнах оповідання тої основи належить до числа словесних матеріалів запозичених, пізніших, оброблених із цілями етичними і навіть соціальними” [3, с. 282].

М. Гнатишак, як і його попередники М. Возняк та С. Єфремов, початки будь-якої творчості шукав у релігійному культі, де найбільшу роль віддав візантійській та християнській культурам. Згідно з його дослідженням українська література потрапила під вплив “інвазії чужого”, що призвело до “усамостійнювання” українського письменства, формування таких літературних смаків, які активно сприймали провідні концепти східних філософій: від таємничості до “зашифрованості” внутрішньої сутності твору.

Д. Чижевський охарактеризував моду романтики початку XIX ст. “Романтичну традицію” він назвав “літературною модою”, яка в першу чергу відбилася на тематиці художніх творів, де домінує “гаємничє”, “надзвичайне”, неповсякденне тощо [14].

У нашому дослідженні ми не маємо права оминати дискурс європейського орієнталізму. Літературний та культурний критик Е. Саїд наголосив на тому, що в Європі наприкінці XIX – початку XX століть було модно займатися орієнталістикою, яка ще й почала модернізуватися, незважаючи на те, що ця дисципліна акумулювала у собі аспекти імперіалізму та колоніалізму. У цій галузі зросла кількість лінгвістичних досліджень, набула авторитету компаративістика. Окрім того, західні академічні орієнталісти почали говорити про орієнталізм як про літературний жанр: “Орієнталізм – це школа інтерпретації, предметом якого є Схід, його цивілізації, народи і характерні риси” [11, с. 313]. Засновник постколоніальної теорії за допомогою “контрапунктного аналізу” з’ясував стосунки між культурою й імперією, визначив місце художньої прози в імперському світі: “Усі культури схильні створювати репрезентації інших культур, щоб краще опанувати чи якоюсь мірою контролювати їх. Проте не всі культури створюють репрезентації інших і справді опановують і контролюють їх. На мій погляд, це характерна риса модерних західних культур. ...Європа, своєю чергою, й далі демонстративно контролювала те, що було не-Європою, репрезентуючи не європейців у такий спосіб, щоб утримати контроль. Ця подібність і циклічність геть не перешкоджали і не пригнічували думку, мистецтво, літературу й культурний дискурс” [10, сс. 160, 168]. Як наслідок у художній літературі виник “імперський мотив”, що суб’єктивно висвітлював дискурс Сходу із Заходом.

Орієнтальний вектор прози XIX–XX століть віддзеркалює літературну “моду”, смак епохи. Екзотичність цього явища звичайно має модус узгодженості, зберігає іонаціональні особливості зображуваного. “Мода” виступала як свіжий потік, своєрідний етап “інших” чи “чужих” впливів на національну літературу. “Літературний смак” письменників кінця XIX – початку XX століть формується під впливом візантійської культури, наслідування античних митців, посилення інтересом до пізнання іонаціональних культур, різноманітних контактів з “іншими”, колоніалізму та анти-колоніалізму, що найяскравіше відбилося в українському романтизмі та модернізмі. Тобто література відповідала на виклики сучасності, включала у свою сутність “іншого”, відповідно до чого змінювалася і сама.

ЛІТЕРАТУРА

1. Біла А. Український літературний авангард: пошуки, стильові напрямки. Монографія. Видання друге, доповнене і перероблене / А. Біла – К. : Смолоскип, 2006. – 464 с.
2. Біла А. Футуризм / А. Біла. – К. : Темпора, 2010. – 248 с.
3. Білецький Л. Основи української літературно-наукової критики / Л. Білецький – К.: Либідь, 1998. – 408 с.
4. Дашкевич Я. Україна на межі між Сходом і Заходом (XIV–XVIII ст.) // Я. Дашкевич // Записки Наукового Товариства ім. Т. Шевченка. – 1991. – Т. 222. – С. 28–44.
5. Євшан М. Сучасна польська література і її вплив на нашу // М. Євшан // Літературно-науковий вісник. – 1912. – Т. 60. – Кн. 12. – С. 526 – 534.
6. Іванишин П. Національно-екзистенціальна інтерпретація (основні теоретичні та прагматичні аспекти): монографія / П. Іванишин – Дрогобич : Видавнича фірма “Відродження”, 2005. – 308 с.
7. Мейзерська Т. Re-presence: відлуння Сходу в українській літературі XIX ст.: зб. наук. статей / Т. Мейзерська. – Одеса : Астропринт, 2009. – 156 с.
8. Порівняльне літературознавство: підручник / В. Будний, М. Ільницький. – К. : Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 2008. – 430 с.
9. Наливайко Д. Теорія літератури й компаративістика / Д. Наливайко – К. : Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 2006. – 347с.
10. Саїд Едвард В. Культура й імперіалізм / Саїд Едвард В. / Пер. з англ. К. Ботанової, Т. Цимбаз та ін. – К. : Критика, 2007. – 608 с.
11. Саїд Э. Ориентализм. Западные концепции Востока / Саид Эдвард / Пер. с англ. А. В. Говорунова. – СПб: Русский миръ, 2006. – 636 с.
12. Українка Леся. Зібрання творів: у 12 т. – К. : Наукова думка, 1978. – Т. 10. : Листи (1876–1897 рр.). – 550 с.
13. Франко І. Літературно-критичні статті / І. Франко – К. : Державне видавництво художньої літератури, 1950. – 445 с.
14. Чижевський Д. Історія української літератури (від початків до доби реалізму) / Д. Чижевський. – Нью-Йорк : Українська Вільна Академія Наук у США, 1956. – 511 с.